

11 EYLÜL SALDIRISI SONRASI AFGANİSTAN'DAKİ EKONOMİK KALKINMA DÖNÜŞÜMÜ

Naqibullah OBAYD*

ÖZET

Bu çalışmada 2001 ABD'nin müdahalesi sonrası Afganistan'daki ekonomik kalkınma dönüşümü incelenmiştir. Afganistan önemli coğrafi konumundan dolayı hep süper güçlerin istila sahnesine dönüşmüştür. 18.Yüzyıl Büyük Britanya, 19.Yüzyıl SSCB ve en son 20.Yüzyıl'da ABD müdahalede bulundu. 11 Eylül saldırısı sonrası ABD terörü bitirme ve ekonomik kalkınma söylemiyle Afganistan'a girmiştir. ABD ve NATO müttefikleri son 15 sene içinde Afganistan'ı kalkındırma adına 100 milyar dolardan fazla para masraf etmiştir. Bu çalışma son 15 sene içinde Afganistan'da ekonomik kalkınma olup olmadığına cevap vermektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD, Afganistan, 11 Eylül Saldırısı, Ekonomik Kalkınma

The Development Transformation in Afghanistan After The September 11th Attacked

ABSTRACT

This study has been researched for the transformation of economic development in Afghanistan after the USA invasion in 2001. Afghanistan's Geographical position is one of the reasons of its invasion by super power countries. For example in 18th Century it was invaded by Great Britain, in 19th century by USSR and finally it was invaded by USA in 20th century. After the attacks of September 11, the USA entered in Afghanistan to fight against terrorism and develop the economics of Afghanistan. The USA and their NATO allies consumed more than 100 billion dollar for development of Afghanistan in the last 15 years. This research is answering to the questions of whether the economic in Afghanistan developed or not over the past 15 years. In the first section of my thesis general economics and natural resources of Afghanistan are examined.

Key Words: United States, Afghanistan, The Attack of September 11, Economic Development

---

* Master Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, (nakib_obayd@hotmail.com)

GİRİŞ

Araştırmamız 2001 ABD'nin müdahalesi sonrası Afganistan'daki eğitim, sağlık, haberleşme ve enerji alanındaki kalkınma dönüşümünü incelemektedir. Ekonomik kalkınma, bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının yükletilmesidir. İktisadi kalkınmanın nihai ve asıl amacı insanı her bakımdan özgür hale getirmesidir (Kaynak, 2014: 77). Ülkelerarası yarışta önde gitmek isteyen her ülke, daha çok daha kaliteli mal ve hizmet üretmek zorundadır. Daha çok ve daha kaliteli mal ve hizmet üretimi kısaca zenginliğin kaynağı üretim araçlarının ve teknolojinin geliştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Çünkü bir ülke ancak katma değeri yüksek olan teknoloji gelişmesiyle kalkınabilir (Kaynak, 2014: 79).

Kalkınmadaki temel amaç, üretim ve istihdam yapısını, tarım yerine sanayi ve hizmet sektörleri için arttırmak bu yönde gelişme göstermek refah seviyesini yükseltmektir (Pınar ve Erdal, 2011: 38). Bu çalışma ABD ve NATO müttefikleriyle Afganistan'a girdikten sonraki 15 yıldaki ekonomik kalkınma dönüşümünü araştırmaktadır.

11 Eylül 2001 günü ABD'nin Dünya ticaret merkezine tarihin en korkunç terör saldırısı gerçekleşmiştir. Bu saldırı sonucunda yaklaşık 3000 masum kişi hayatını kaybetmiş, saldırı sonrası ABD halkını derin korku ve endişe sarmıştır. Terör eyleminden sonra tüm dikkatler El Kaide'nin bir kolu sayılan Taliban'ın hüküm sürdüğü Afganistan'a dönmüş olup, bu saldırıdan sonra Batı dünyası ABD öncülüğünde Terörü kökten bitirme, özgürlük, demokratikleşme, ekonomik kalkınma, insan hakları vb. vaatlerle Afganistan'a girmişlerdir.

ABD ve NATO, müttefikleriyle birlikte Afganistan'a girdikten sonra kısa süre içinde El Kaide'nin önemli bir kolu sayılan Taliban militanlarını ülkeden çıkarmayı başarmışlardır. Taliban dönemi bittikten sonra Batı dünyası Afganistan'da istikrar sağlamak amacıyla tüm tarafların katılımıyla Almanya'nın Bon kentinde büyük bir konferans düzenleyerek, kendi istediği güçsüz hükümeti kurmuşlardır. Bu konferans ve orada alınan kararlardan sonra Afganistan birçok alanda değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bu değişim ve dönüşüm alanlarından biri de ekonomik kalkınma alanıdır.

Çalışmamızda 2001-2015 arası Afganistan'daki ekonomik kalkınmayı ele almaya çalışacağız. Bunu yaparken de aslında şu soruya cevap bulmaya çalışacağız: 15 yıl boyunca farklı sektörlerde yardım adına yaklaşık 107 milyar dolar masraf eden Batı dünyası, Afganistan'ın ekonomi kalkınmasında gerçekten katkıda bulunmuşlar mı? Eğer olduysa hangi alanda, ne kadar ve hangi şekilde olmuştur? Ayrıca çalışmamızda

Afganistan'ın genel ekonomik durumunu inceledikten sonra ABD müdahalesi sonrası Eğitim, sağlık, iletişim, haberleşme ve enerji alanındaki ekonomik kalkınma ve dönüşüm anlatılmaktadır.

Çalışmamızın son kısmında Afganistan ekonomisinin en güncel verileri en muteber kurumların referansı ile tablolar halinde incelenmiş olup aynı zamanda Afganistan ekonomisinin geleceği tartışılmaktadır.

1. Afganistan'ın Genel Ekonomik Durumu

Son zamanlarda Afganistan'ın ekonomik durumuna ilişkin güvenilir istatistiksel bilgi temin etmek zordur. Bu durum 1979 yılındaki SSCB işgali ve bunu takip eden iç savaş nedeniyle daha da güçleşmiştir. Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biri olup, denize çıkışı bulunmamaktadır. BM Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda 173 ülke arasında 171. sırada yer almaktadır. İşgücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 20 yıldır Afganistan'ın GSYH'sı büyük düşüş göstermiştir (UNDP, 2011).

Afganistan ekonomisi, topraklarının sadece % 15'i ekilebilir olmasına rağmen, ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarımsal üretim son derece ilkel koşullarda yapılmakta ve iklim koşullarından büyük ölçüde etkilenmektedir. 1979 yılından itibaren SSCB'ye karşı sürdürülen savaş ve bunu takip eden iç savaş Pakistan ve İran'a mülteci akımına yol açmıştır. Bu durum, tarımsal üretimi de olumsuz yönde etkilemiştir. Mevcut koşullarda Afganistan'ın gıda üretimi nüfusunu beslemek için gereken oranın yaklaşık % 15 altındadır. Afganistan ekonomisi, tarıma ve hayvancılığa (koyun ve keçi yetiştirmeye) bağlıdır. 15 milyonluk çalışabilir nüfusa sahiptir. İşgücünün sektörlere göre dağılımında tarım %80, endüstri %10, hizmetler sektörü ise yine %10'luk bir paya sahiptir. Endüstri ağırlıklı olarak küçük çapta tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, çimento; el yapımı halılar; doğalgaz, yağ, kömür, bakır işletmelerine dayanmaktadır (Emiri, 2004: 23-34).

Ekonomisi dış mali yardıma bağlı olan Afganistan'ın temel ekonomik politikası, dış yardım ve yabancı yatırımlar üzerine kurulmuştur. Yatırımlar ve dış mali yardımın en verimli şekilde kullanılarak özel sektörün büyümesi ve gelişmesi amaçlanmaktadır. Mevcut koşullar altında Afganistan merkezi hükümetinin ülkenin yeniden inşa edilmesine yönelik olarak harcayabileceği herhangi bir fonu bulunmadığından, kısa ve orta vadede, ülkenin yeniden yapılanması batılı ülkelerin özellikle ABD'nin ülkeye yapacağı dış yardımlara bağlıdır (Meshud, 2013: 6).

Yabancı ülke ve uluslararası kuruluşlar Taliban rejiminin devrilmesi sonrası toplanan 2002 Tokyo ve 2004 Berlin Konferanslarında; Afganistan'ın yeniden yapılanması amacıyla vaadettikleri 8,3 Milyar

USD'lik yardım tutarının 2 Şubat 2006'da düzenlenen Londra Konferansına kadar sadece 6,2 Milyar USD'lik (%75) kısmını realize etmişlerdir. 2 Şubat 2006'da gerçekleştirilen Londra Konferansında alınan yeni karar ve taahhütler sonrası imzalanan 5 yıllık yardım ve kalkınma programı anlaşması (Afghanistan Compact)'a göre ise daha önce realize edilmeyen 2,1 Milyar USD de dahil olmak üzere 2006-2010 yıllarını kapsayan dönem boyunca 10,5 Milyar USD'lik yeni bir yardım ve kalkınma paketi onaylanmıştır. Afganistan'ın ekonomik görünümü 2001 yılından bu yana, uluslararası yardım akışı ve dört yıllık bir kuraklığın ardından, artan yağışlarla tarımsal üretimde gözlenen çarpıcı artış sayesinde önemli ölçüde iyileşmiştir. Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biridir.

Afganistan ekonomisi, topraklarının sadece % 15'i ekilebilir olmasına rağmen, ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarımın yanı sıra ekonomi yabancı yardım ve ağırlıklı olarak komşu ülkelerle gerçekleştirilen ticarete dayanmaktadır. İş gücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 20 yıldır Afganistan'ın GSMH'ı büyük düşüş göstermiştir. Halkın %80'inin günlük geliri 1 Doların altındadır. Afganistan'ın coğrafi konumu nedeniyle Çin ve Hindistan'ı birbirine bağlayan enerji koridoru üzerinde bulunmaktadır. Bu konumu nedeniyle gerek İran ve Türkmenistan ile 500 Milyar USD'lik enerji anlaşmaları bulunan Çin, Hindistan ve Pakistan'ın, gerekse bu enerji koridorunun kontrolünü anılan ülkelere bırakmak istemeyen ABD'nin, ülke üzerinde zaman zaman çatışan zaman zaman ise çakışan ekonomik ve siyasi çıkarları vardır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013).

Çizelge 1. Afganistan'da GSYH büyümesi (yıllık%)

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
0,9	9,1	8,4	1,1	11,2	5,6	13,7	3,6	21,0	8,4	6,1	14,4	4,2	2,2	1,8

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2014

Çizelge 1. Afganistan'da GSYH (Cari Milyar ABD \$)

2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
246	413	458	529	628	706	984	1019	1249	1594	1787	2051	2031	2003	282

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2014

1.1. Tarım

Afganistan'ın ekonomisi tarıma dayalı bir ekonomidir, halkın %80'i geçimini bu sektörden sağlamaktadır (Gubar, 2009: 20). Ülkenin ikinci geçim kaynağını hayvancılık ve el sanatları teşkil etmektedir. Ülkede sulanabilir Arazi oranı % 12'dir. Arazinin % 46'sını otlak alanlar, % 3'ünü ormanlar teşkil eder. Özellikle Murgab, Herat ve Yukarı Amuderya vadilerinde tarım önemli bir gelir kaynağını oluşturur. Savaş nedeniyle, tarım alanlarının büyük bir bölümü ekilememektedir. Tarım alanlarının büyük kısmı hala "mayın tarlaları" halindedir (Özey, 2001: 25). Tarım ve Hayvancılıktan elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı %42'tür. Buğday ülkenin en önemli besin ürünü olup, üzüm, yarı sıra karpuz, çeşitli meyve ve sebzeler yetişir. Kuruyemiş en önemli ihraç ürünlerinden bir tanesidir. Afganistan'da toprakların sadece onda biri kullanabilmektedir. Tarım araçları çok basit düzeydedir, sulama kanalları savaşlarda büyük zarar görmüş ve ülke üretiminin tekrar gelişmesinde ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Ziraat ve tarım ülkesi Afganistan'da kuraklık gibi elverişsiz tabiat şartlarından dolayı toprakların büyük kısmı kullanılamamaktadır. Afganistan %90'lara varan üretimiyle dünyada uyuşturucu üreten ülkeler arasında birinci sıradadır. 2009 yılında uyuşturucudan elde edilen gelir yaklaşık olarak 438 milyon US\$ civarındadır, bu durum Afganistan ekonomisini etkilemektedir. Haşhaş üretimi durdurulursa, toplumun büyük bir kısmı ve çiftçiler tehlikeye düşer (Ahmetbeyoğlu, 2002: 34).

1.2. Sanayi

Afganistan'da sanayi pek gelişmemiştir. Modern sanayi, özellikle doğu Hindukuş dağlarının oluşturduğu su havzasının her iki yanında, güney ve kuzey dağ eteklerinin vadilerinde ve Kabil'de toplanmış olup, az sayıda dokuma ve besin maddeleri fabrikasıyla sınırlıdır. Mezar-ı Şerif'in batısında işletilen bir doğalgaz yatağı mevcuttur. Bu Mezar-ı Şerif'te gelişmekte olan bir petrokimya sanayisinin temel enerjisini oluşturmaktadır. Ülkede az sayıda çimento fabrikası vardır. Afganistan'da teknik ve endüstriyel hayat hemen hemen yok denecek kadar azdır. Zaruri ihtiyaçları karşılayacak bazı fabrikalar son yıllarda inşa edilmeye başlamıştır (Saray, 2002: 10).

Afganistan'da İngiliz, Sovyet, Alman ve Amerikan yardımıyla kurulan tekstil, deri, ayakkabı, plastik, bisiklet, cam ve şişe fabrikaları başta Kabil olmak üzere memleketin belli başlı yerleşme merkezlerinde toplanmıştır. Afgan ordusunun mühimmat ihtiyacını karşılayacak bazı askeri fabrikalar da kurulmuş bulunmaktadır. Bazı yerlerde şeker ve gıda maddeleri fabrikaları ile çeşitli imalathaneler mevcuttur (Saray, 2002: 16).

Sanayi sektörünün GSYH'nin yaklaşık %20'sini sağlamakta olduğu tahmin edilmektedir. Savaşın yol açtığı hasar, hammadde ve yedek parça

sıkıntısı nedeniyle bugün işletmelerin önemli bir bölümü faaliyetlerini durdurmuş ya da düşük kapasite ile çalışmaktadır (İstanbul Ticaret Odası, 2002: 16).

1.3. Hizmet

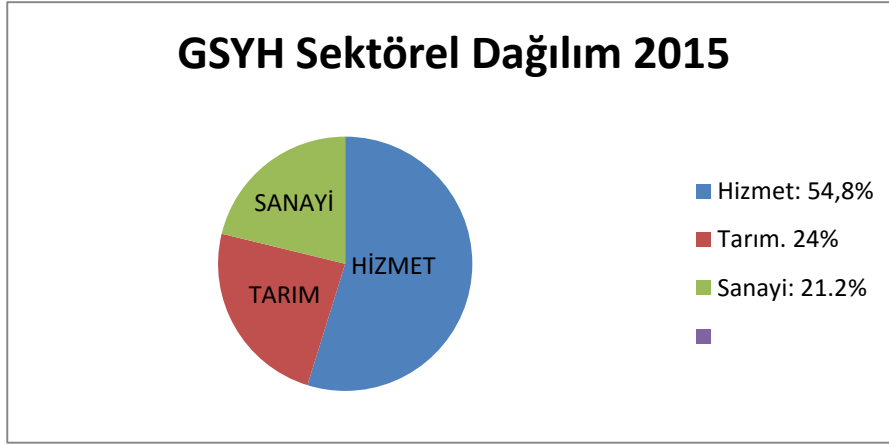
Uzun yıllar süren iç savaşlar, hizmet sektörünü de derinden etkilemiştir. Afganistan'da Hizmet sektörü yeni yeni gelişme kaydetmeye başlamıştır. Yapılan tahminlere göre GSYH'nın yaklaşık %43'ünü hizmet sektörü oluşturmaktadır. 1990'lı yılların başında ülkede çeşitli İktisadi Kalkınma Planları hazırlanmış, Sovyet ve Amerikan teşebbüsler bu uygulamaya katılmıştır. 1970'li yıllarda ülkeye, yollar ve fabrikalar inşa etmek için Sovyet teknisyenler çağırılmıştır. Ülkede çeşitli ticari işler gören birçok Rus-Afgan ticaret şirketi faaliyet göstermiştir. Ülkede, telefon ve telgraf sistemi çok sınırlıdır. Haziran 1990da Amerikan uluslararası Telefon sistemleri şirketini kurmuştur (Meshud, 2013: 124).

Ulaşım Afganistan'ın en temel sorunlarından biridir. Afganistan'ın denize çıkışı bulunmadığı gibi demiryolu da çok azdır. Sovyet işgali öncesinde ABD ve Sovyetler Birliği'nin sağladığı dış yardımlar sayesinde 21.000 km asfaltlama yapılmıştır (İstanbul Ticaret Odası, 2002:17). Ancak ülkede uzun yıllar süren savaş nedeniyle yolların % 60'ı tahrip olmuş ve yüzlerce köprü yıkılmış olup, geride zayıf bir ulaşım altyapısı kalmıştır. Esas karayolu ağı ise Herat-Kandahar-Gazne-Kabil arasında olup Pakistan Karayolu ile bağlantılıdır. Ayrıca Kabil Mezar-ı Şerif üzerinden Özbekistan'a bağlayan bir yol mevcuttur (Meshud, 2013: 128).

Ülkenin dağlık olması demiryolu yapımını güçleştirmektedir. 1978'lerde bir Fransız firması Kabil, Kandahar ve Herat'i birbirine bağlayacak ve batıda İran'a güneyde Pakistan'a kadar uzanacak olan demiryolunun yapımı üzerine almışsa da savaşlardan dolayı tamamlayamamıştı (Bilgü ve Saray, 1988: 404). Afganistan'da toplamda 21 tane sivil havaalanı bulunmaktadır. Ancak halen sadece 3 tanesi uluslararası yolcu trafiğine açıktır yapılmıştır (İstanbul Ticaret Odası, 2002: 21). Bunlar uluslararası Kabil havaalanı, uluslararası Mevlana Celaluddinbalhi Mezar-ı Şerif havaalanı ve uluslararası Kandahar havaalanıdır.

Bankacılık sektörüne gelince Günümüzdeki bankacılığın uzantısı 16.yy'a dayanır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bankacılık sistemi de gelişerek finans sektöründe hizmet vermektedir. Bankacılık sektöründe çalışan bankalar günümüzdeki ticari ve iktisadi işlemlerimizin büyük bir kısmını oluşturup ekonomi faaliyetlerimizi daha da kolaylaştırarak ve ülkenin ekonomi büyümesini sağlamaktadır. Ancak, bankacılık düzenli bir sistem altında çalışarak ekonominin büyümesinde büyük bir paya sahiptir. Bankacılık sistemi düzenli bir sistem altında çalışmadığı zaman ekonominin

çökmesine neden olabilir. Afganistan yeni savaştan çıkan bir ülkedir. Yaklaşık 30 yıllık iç savaş ve komşu ülkelere askeri hareketler Afganistan'ın bütün varlıklarını yağmalayarak ekonomi yapılarını yok etmiştir. Bunun için ekonomik hareketler ve ekonomik alanda çalışan sektörler yeniden bir kaç sene içinde ortaya çıkmıştır. Bu olaylardan biri de bankacılıktır. Afganistan merkez bankası 04.09.2002 yılında sıfır atma uygulamasını yaparak 3 sıfır düşürdü ve bugüne kadar toplam 127 milyar (Afgani) para birimini bastırıldı ve yaklaşık 108 milyar piyasalarda işlem görmektedir. 2002 yılında Afganistan devleti başta merkez bankası, bankacılık sektörü olmak üzere geliştirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla özel bankaların çalışmasına izin vererek yerel bankalar ve yurtdışı bankalar şubelerini açarak faaliyete geçtiler. Bugün bankacılık sektöründe 2 devlet bankası, 10 özel banka ve 5 yurtdışı bankaların şubeleri toplam 17 banka, Afganistan bankacılık sektöründe işlem yapmaktadır. Bankaların toplam 351 şubesi ile Afganistan halkına 34 ilde hizmet sunmaktadır.¹

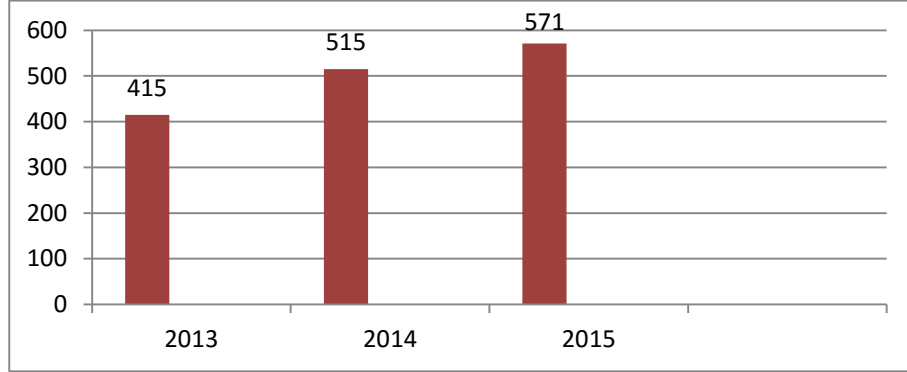
Şekil 1. GSYH'nin sektörel dağılımı

1.4. İhracat

Afganistan 2012 yılında 375 milyon dolar ihracat yapmıştır. Bu değer 2013 yılında 414,5 milyona ulaşmış, bu da %11'lik bir yükselişi göstermektedir. 2014 yılında ise Afganistan ihracatı 515 milyon dolar olmuştur (Afganistan Merkez İstatistik Ofisi, 2014). Afganistan dış ticaret açığı en fazla olan ülkeler arasında girmektedir. 2014 yılının verilerine göre toplam 11 milyar dolar ithal ve karşılığında 515 milyon dolarlık ihracatımız

¹İnternet: Da AfghanistanBank Raporu, <http://www.centralbank.gov.af/pdf/FinStmt20110320AfterAudit.pdf> adresinden 9 Nisan 2015'te alınmıştır.

olmuştur. Bunun anlamı şudur %96 ithalat karşılında %4 ihracat yapılmıştır (Saedi, 2014).

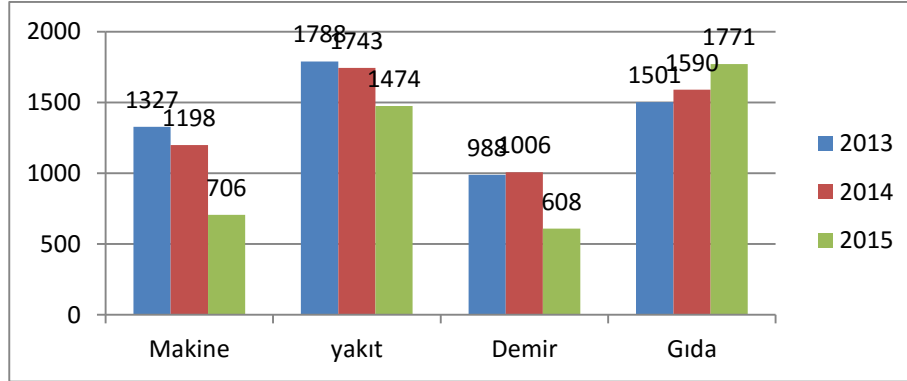

Şekil 1. 2013-2015 Afganistan ihracat değerleri* (Milyon Dolar)

*Afganistan İstatistik Merkezi 2016

1.5. İthalat

Afganistan dışa bağımlı bir ülkedir. Yıllık yaklaşık 8 milyar dolar ithalat yapmaktadır. Başlıca ihracat yaptığı Ülkeler, Pakistan, Japonya, Avrupa Birliği, İran, Hindistan, Orta Asya Cumhuriyetleri Başlıca ithalat yaptığı ülkeler, Singapur, Japonya, Avrupa Birliği, Güney Kore, Çin, Türkmenistan, Hindistan Başlıca ihraç ürünleri, haşhaş, meyve, fındık, el halısı yün, pamuk, hayvan deri ve postları Başlıca ithal ürünleri: Gıda ve petrol ürünleri, Tüketim mallarıdır (İstanbul Ticaret Odası, 2014).

Şekil 3. 2013-2015 Afganistan'ın seçilmiş 4 ithal ürünün değeri*(Milyon Dolar)

*Afganistan İstatistik Merkezi 2015

Tabloda görüldüğü gibi makine, yakıt, demir ve gıda Afganistan'ın en önemli dört ithal ürünüdür. Bu dört ürün yaklaşık %80'lik ithalatı

oluşturmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı gibi gıda dışında diğer üç ürünün ithalatı 2013ten itibaren düşmektedir. Bunun en önemli nedeni 2014 yılında yabancı güçlerin büyük kesiminin Afganistan'ı terk etmesidir. 2014 yılında NATO askerlerinin büyük bir kesimi Afganistan'dan çıkmıştır. NATO'nun çıkmasıyla birlikte projeler azalmış, büyük miktarda sermaye yabancı ülkelere çıkış yapmıştır. Bu nedenden dolayı inşaat gibi önemli sektörler durma hale gelmiş, makine ve demir gibi ürünlerin ithalatı azalmıştır. Bunun yanında gıda ithalatı devamlı artmaktadır, nedeni de Afganistan'ın tüketici bir ülke olmasıdır. Afganistan'da sanayi gelişmiş değildir. Üzülerek belirtmek gerekir ki son yılda da büyük yardımlara rağmen sanayi sektöründe kaide değer atılım atılmamıştır. Gıda sektöründe büyük fabrikaların olmaması gıda ithalatı yıldıan yıla artmaktadır. Afganistan 2015 yılında 1771 milyon dolar gıda ithal etmiştir.

2. 11 Eylül Saldırısı ve Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Gelişmeleri

ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen terörist saldırılar, gerek ABD'yi gerek uluslararası toplumu çok derinden etkilemiştir. American Airlines'a ait Boeing 767 ve Boeing 757 tipi iki uçak kaçırılmış, birbirini ardına Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine çarparak, kulelerin çökmesine neden olmuştur. Ardından yine 767 tipi üçüncü bir uçak, ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'a çarptırılmış ve bina kısmen çökmüştür. Son olarak 575 tipi dördüncü bir uçak ise, Pensilvania'nın Pittsburg kenti yakınlarında düşürülmüştür. Söz konusu uçakları kaçırarak on beşi Suudi Arabistan, ikisi Birleşik Arap Emirlikleri, biri Lübnan ve bir diğeri de Mısır uyruklu eylemcilerin, yetkililerden herhangi bir talebi olmamıştır. Saldırıların sonrasında, ABD'de önemli bir can ve mal kaybı meydana gelmiştir. Ortaya çıkan kayıpların, günümüz dünya şartlarında, orta ölçekli bir devletin, ABD'ye karşı düzenli askeri birliklerinin gerçekleştirebileceği bir silahlı saldırının boyutlarını aştığını bile söylemek mümkündür. Ülke genelinde çok ciddi bir endişe yaratan saldırıların ardından, ülkede geniş güvenlik önlemleri alındı: Havaalanları, resmi binalar dâhil bütün binalar boşaltılmış ve uçak seferleri iptal edilmişti. ABD Başkanı Bush, acil durum ilan ederek, yedek askeri birlikleri göreve çağırdı (Kaya, 2001).

Herhangi bir örgüt, saldırıların sorumluluğunu resmen üslenmemiş olmakla birlikte, 20 Eylül 2001'de yaptığı konuşmasında, ABD Başkanı Bush, Amerikan hedeflerine yönelik daha önce Tanzanya, Kenya ve Yemen'de gerçekleştirilen saldırılardan sorumlu tutulan El Kaide Örgütü'nün, son saldırıların da faili olduğuna dair yeterli delilin bulunduğunu iddia etti (Halatçı, 2006).

İngiliz Hükümeti de, ABD'yi destekledi ve saldırıların El Kaide

Örgütü tarafından gerçekleştirildiğine dair yeterli kanıtların bulunduğunu dünya kamuoyuna açıkladı. İngiltere Başbakanı Tony Blair'e göre, konuya ilişkin hazırlanan belgede, yeterli kanıtların olduğuna dair şüphe yoktur. Bütün bunlara rağmen, Usame Bin Ladin, yaptığı açıklamalarında, saldırılarla herhangi bir ilişkisi olmadığını ifade ederek, sorumluluk üslenmekten kaçınmıştır. Yine de saldırılardan sonra, ABD, Usame Bin Ladin'in saldırılardan sorumlu olduğuna dair yeterli delilin olduğunu iddia ederek, Taliban Yönetimi'nden, El Kaide Örgütü'nün lider kadrosu dâhil olmak üzere, Afganistan topraklarında saklanan bütün teröristlerin, ABD'ye teslim edilmesini, ülkedeki terörist kampların kapatılmasını, Amerikan vatandaşları ile yabancıların korunmasını istemiş; söz konusu taleplerin yerine getirilmemesi halinde, Taliban Yönetimi'nin de, Ladin ile aynı muameleye tabi tutulacağını açıklamıştır. Taliban Yönetimi, hemen saldırıları kınayarak, Ladin'in söz konusu eylemleri gerçekleştirdiğine dair yeterli delilin bulunmadığını ve bu saldırıları gerçekleştirebilecek potansiyelinin olmadığını ileri sürdü (Swetnam ve Yonah Alexander, 2003: 78).

ABD'nin, ilk önce, 1991'de Irak'a karşı düzenlediği, dış ülkelere yönelik askeri operasyonlar, 11 Eylül saldırıyla birlikte yeni bir biçim kazandı. Bu safhada ABD, artık dış ülkelere saldırmakla kalmaz, işgal ettiği ülkelerde rejimi değiştirme hedefi gütmektedir. Bu çerçevede 90'dan bu yana Romanya, Nikaragua, Afganistan ve Yugoslavya gibi ülkelerde, iktidar karşısı gerici güçleri destekleyerek ve çeşitli kirli yöntemleri kullanarak, istekleri doğrultusunda iktidar değişikliğini gerçekleştirmeyi başarmıştır (Tunç, 2004: 103).

11 Eylül olayından sonra ise, dış ülkelere müdahale biçimlerine yenisi eklendi. 7 Ekim 2001'de Usame bin Ladin'i yakalamak, El Kaide ve Taliban örgütünü tasfiye etmek gerekçesiyle düzenlenen askeri operasyonla Afganistan işgal edilerek, yıkılan Taliban rejimi yerine, kukla bir iktidar tesis edildi ve bu dönemden sonra birçok alanda değişim ve dönüşümler gerçekleştirildi (Polat, 2006: 9).

2.1. Eğitim Alanındaki Gelişmeler

2001 ABD'nin müdahalesi sonrası en çok eğitim alanında reformlar gerçekleştirilmiştir. Taliban döneminde bayanlar okula gidemiyordu, okullarda sadece dini dersler veriliyordu. Köy ve birçok ilçede okunacak kapasitede okul mevcut değildi. ABD girişinden sonra en çok Eğitim alanında reform yapılmıştır. Bugün Afganistan'da yaklaşık 9 milyon çocuk okula gitmektedir, bunun yaklaşık 4 milyonunu kız çocuklar oluşturmaktadır. Okul sayısı 2001'e göre 10 kat artış göstererek 16534'e ulaşmıştır. Bugün Afganistan'da 2001'e göre öğretmen sayısında çok ciddi artış olup 203148 öğretmen tedris etmektedir ki bunun %34'ünü bayanlar oluşturmaktadır. 2001'de üniversite öğrenci sayısı 7900 iken bugün 34 devlet

üniversitesi ve 101 özel üniversitede 261290 öğrenci eğitim görmektedir. 2001den bu yana Amerika Birleşik Devletlerinin 48 milyondan fazla ders kitabının basılmasına ve 42 milyondan fazla ders kitabının dağıtılmasına destek olmuştur (Afganistan MEB raporu, 2015).

Çizelge 3. Afganistan eğitim durumunun 2001 öncesi (Taliban dönemi) ile 2015 yılı itibarıyla karşılaştırması

Sayı		2001 öncesi (Taliban Dönemi)	2015
1	Bay öğrenci sayısı	900000	5285326
2	Bayan öğrenci sayısı	0	3496293
3	Toplam öğrenci sayısı	900000	8781619
4	Bay öğretmen sayısı	20700	125931
5	Bayan öğretmen sayısı	0	62086
6	Toplam Öğretmen sayısı	20700	188017
7	Okul sayısı	3400	15018
8	Okuma yazma oranı	4,8	34
9	Kişi başına düşen öğrenci	43,4	45,8
10	Bay üniversite öğrenci sayısı	7900	208009
11	Bayan üniversite öğrenci sayısı	0	53281
12	Toplam	7900	261290
13	Devlet üniversite sayısı	15	34
14	Özel üniversite sayısı	0	101
15	Toplam üniversite sayısı	15	135

Kaynak: Afganistan MEB, 2015

Tablo'da görüldüğü gibi Taliban döneminde resmi olarak hiçbir kız okula gidemezken 2015 itibarıyla 3496293 kız öğrenci okula gidebilmektedir. 2001'de toplam öğrenci sayısı 900000 iken şu an itibarıyla 8781619 öğrenci okullarda eğitim görmektedir. Bu da yaklaşık 10 katlık bir artışı göstermektedir. Son 15 yılda okuma yazma oranında %30'lük bir artış olmuştur. Taliban döneminde hiçbir özel lise ve üniversite mevcut değildi. 2015'in verilerine göre 101 özel üniversite hizmet vermektedir. 2001 öncesi toplam üniversite öğrenci sayısı 7900 iken 2015'te 261290 öğrenci özel ve devlet üniversitelerinde öğrenim görmektedir.

2001 öncesi okuma yazma oranı %3lerde iken bugün Afganistan halkının %34 okuma yazma bilmektedir (UNICEF, 2014). 2001 sonrası 530486 yaşlı insanımız 19583 okuma yazma kurslarında okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Şu anda da yaklaşık 20000 kursta yaşlılarımız okuma yazma kursu görmektedirler. Aynı zamanda bu kurslarda binlerce kadınıımız mesleki kurslara katılarak meslek ve gelir sahibi olmuşlardır (Karbalayi, 2015).

2001 öncesinde sadece 15 üniversitede 6500 öğrenci eğitim görmekteydi. 2015 itibarıyla 34 devlet üniversitesi ve 101 özel üniversitede 261290 öğrenci eğitim görmektedir. Taliban döneminde özel üniversite mevcut değildi. Afganistan yükseköğretim bakanlığın son verilerine göre 101 özel üniversitede 107976 öğrenci eğitim görmektedir. 2001 öncesi üniversitelerde 21 bölüm o da ağırlıklı olarak ilahiyat gibi dini bölümler mevcuttu. 15 sene zarfında tam 320 yeni bölüm açılmıştır. Son 15 sene

içinde 27194 öğrenci üniversitelerden mezun olmuştur. 2014 öğretim yılında 12 farklı bölümde yüksek lisans ve 2 ayrı bölümde de doktora dersleri verilmeye başlamıştır. Aynı zamanda 2013 yılı itibarıyla 34 bölümde ikinci öğretim derslerine start verilmiştir. Afganistan yükseköğretim bakanlığının son raporlarına göre Afganistan devleti bütçesinden 1602 burslu öğrenci T.C. Hindistan, Japonya ve Amerika birleşik devletleri olmak üzere yurtdışına eğitim almaya gönderilmiştir (Yükseköğretim bakanlığı, 2015).

Çizelge 4. Sayılarla Afganistan yükseköğretim kurumları(2015)*

No	Kamu	No	Ozel
1	Üniversite sayısı	34	101
2	Başkent	4	52
3	Değir iller	30	49
4	Üniversite bölüm sayısı	227	341
5	Akademisyen sayısı	5101	6050
6	Bay akademisyen sayısı	4375	5545
7	Bayan akademisyen sayısı	726	505
8	Yükseköğretimde çalışanlar sayısı	3245	1948
9	Bay çalışanlar	2664	1655
10	Bayan çalışanlar	581	293
11	Birinci ve ikinci öğretim öğrenci sayısı	1533	1079
12	Bay öğrenci sayısı	1228	8516
13	Bayan öğrenci sayısı	47	2
14	Mezun olan öğrenci sayısı	3046	2281
15	Bay mezun olan öğrenci sayısı	1953	7146
16	Bayan mezun olan öğrenci sayısı	5	1
		1560	6135
		7	1
		3928	1011
			1

Kaynak: Afganistan Yükseköğretim Bakanlığı, 2015

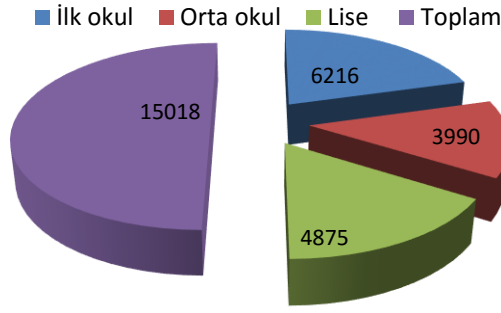
2001 sonrası eğitim alanında çok önemli ilerleme ve başarılarla rağmen, eğitim sisteminin karşı karşıya olduğu önemli sorunlar hala da mevcuttur. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

- %34'lük okuma yazma oranı çok düşüktür.
- Yaklaşık 7 milyon yurttaşımız okuma yazma bilmiyor.
- Eğitim kalitesinin çok düşük olması
- Öğretmenlerin sadece % 60'i eğitim fakültesi okumuştur.
- Okulların sadece %50'si bina sahibidir. Geri kalan %50'i Çadırlarda eğitim almaktadır.
- Güvensizlikten dolayı 9 ilde 300 okul kapanmak zorunda

kalmıştır.

- Eğitim bakanlığında çok ciddi yolsuzluklar mevcuttur.
- Hayâli okullar ve Hayâli öğretmenler vardır.
- Bütçe yetersizliği
- Kanun ve yasa yetersizliği ve eksikliği
- Mesleki öğretmenlerin eksikliği
- Ders kitaplarının ve öğretim materyallerinin eksikliği
- Öğrencilere kitapların tam dağıtılamaması, Laboratuvar ve teknisyenler eksikliği

2015 Okullar sayısı

Şekil 4. Okullar sayısı, 2015

Çizelge 5. 2015 yılı Öğrenci, Öğretmen ve okul sayısı

Yıl	Öğrenci		Toplam	Öğretmen		Toplam	Okul			Toplam
	Bay	Bayan		Bay	Bayan		İlk	Orta	Lise	
2015	5285326	3496293	8781619	125931	62086	188017	6216	3390	4875	15018

Kaynak: Afganistan milli eğitim bakanlığı, 2015

Yukarıdaki tablo 2015 yılı itibarıyla öğrenci, öğretmen ve okul sayısını göstermektedir. 2015 yılında Afganistan toplam öğrenci sayısı 8781619 olmuştur. Bu öğrenciler 188017 öğretmen tarafından tedris edilmektedir. Afganistan'da toplam 15018 okul bulunmaktadır. Bunların 6216'sı ilkokul, 3390'ı ortaokul ve 4875'i lise teşkil etmektedir.

2.2. Sağlık Alanındaki Gelişmeler

Afganistan'da son 35 yıldır sürmekte olan savaş nedeniyle, sağlık sistemi altyapısı ve kapasitesi büyük hasar görmüştür. Ülkede kalifiye ve yetmişmiş uzman doktor, hemşire ve yardımcı sağlık personeli açığı da bulunmaktadır. Son 35 yıldır süre gelen savaşlar nedeniyle yüzlerce doktor,

hemşire ve sağlık personeli hayatını kaybetmiş ve binlerce sağlıkçı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 2001 yılında Afganistan halkının sadece %8'i sağlık hizmetlerinden faydalanabiliyordu. Ülke, dünya genelinde en yüksek anne ölüm oranına sahipti. Sağlık hizmetlerin altyapısı yoktu. Taliban döneminde kadınlar serbestçe sağlık sektöründe çalışmıyordu. Kadınlar, erkek doktorlara muayene olması yasaktı. Taliban döneminde hiçbir özel hastane mevcut değildi. 2001 sonrası sağlık alanında da ciddi dönüşümler olmuştur. 2001'den beri ortalama yıllık bir milyar dolar sağlık alanında harcanmaktadır (Kızılay,2015). Ama bu büyük harcamalara rağmen hala Afganistan'ın sağlık alanında çok ciddi eksikleri mevcuttur. Yolsuzluktan dolayı bu büyük yatırımlardan iyi bir verim alınamamıştır (Dünya Sağlık Örgütü, 2014).

Son 15 sene içinde Sağlık merkezleri ciddi artış göstererek 2100 e ulaşmış olup Halkın yaklaşık %85i temel sağlık hizmetlerinden yararlanabilmektedir (UNICEF, 2015). 2013 yılında doktor sayısı 7248 ve sağlık memur sayısı 17255e ulaşmıştır. Ortalama ömür 48den 64 yükselmiştir. 2014 yılı güvensizlik raporuna göre her bir 1000 doğumda 111 çocuk telef olmaktadır. 2001 den sonra 170 tane özel hastane açılmıştır. Bugün Afganistan'da küçük ve büyük çapta 170 tane devlet hastanesi mevcuttur. Bütçenin %6'sı sağlık alanında masraf edilmektedir. 2001'den sonra 2407 eczacı, 17250 hemşire ve ebe yetiştirilmiştir. 2001'den sonra 28 il'de yeni birer devlet hastanesi yapılmıştır. Bunun yanında 2001'den sonra hastane ve sağlık ocağı olmak üzere 180 tane özel sağlık merkezi faaliyete başlamıştır. (Hemmat, 2015: 68). 2001 önce her 10000 kadından 1600'ü doğum esnasında ölmekteydi, bugün sadece 327 kadın ölmektedir. Aynı zamanda 2001 öncesi her 1000 bebekten 600 bebek doğum esnasında ölmekteydi. Bugün 98,2 bebek telef olmaktadır (Ebeler Uluslararası Federasyonu, 2015).

Afganistan sağlık bakanlığı 2015 yılında yapılan hizmetleri şöyle yansıtmıştır.

- 40 milyondan fazla hasta ayakta tedavi edilmiştir.
- 250 479 hasta cerrahi ameliyat geçirmiştir.
- Toplam 820993 hasta hastanelerde yatırılarak tedavi edilmiştir.
- 948249 kadın doğum öncesi doktor kontrolünden geçirilmiştir.
- 671890 kadın doğum sonrası en az bir kez doktor kontrolünden geçirilmiştir.
- 503053 doğum hastanelerde yapılmıştır.
- 21491 kadın sezaryenle doğum yaptırmıştır.
- 20511 tüberkülos hastası teşhis edilerek tedavi altındadır.
- 39851 sıtma (Malaria) hastası teşhis edilerek tedavi altındadır.
- 988599 bebeğe PENTA 3 aşısı yapılmıştır (Afganistan Sağlık

Bakanlığı, 2015).

Çizelge 6. Afganistan Sağlık sektörünün 2001 önce (Taliban dönemi) ile 2015 yılı karşılaştırılması

Ad	2001 önce (Taliban dönemi)	2015
Hastane sayısı	34 devlet 0 özel	170 Devlet 180 Özel
Doktor sayısı	2070	7248
Hemşire	3250	13750
Ebe	467	3500
Kadın Doğum uzmanı	45	400
Sağlık personel sayısı	?	17255
Eczacı		2407
İlk yardım merkezleri	?	12233
Eczane		12800
Ortalama ömür	42	64
Bütçe Payı	?	%6
Sağlıklı içme suyu	16	36
Sağlık hizmetlerine erişim payı	%8	%85
Yıllık muayne ortalaması	?	1.6
Anne ölüm oranı	100000 kadından 1600	100000 Kadından 327 kadın (9.7%)
Bütçe Toplamı	?	62,58 Milyon dolar
Özel hastane sayısı	0	180
Yıllık ortalama sağlık masrafı	6\$	42\$
Bağımlı Yüzdesi	%6	%10.7

Kaynak: Afganistan sağlık bakanlığı,2015

2.3. Ulaşım Alanındaki Gelişmeler

2001 sonrası ulaşım ve haberleşme en çok dönüşüm geçiren sektörlerden bir tanesidir. Afganistan 2001 yılında 3000 km asfaltlanmış yolu bulunmaktaydı. Bu asfaltlar da savaşlardan dolayı büyük çoğunluğu tahrip olmuştu. 2001 sonrası ulaşım sektöründe 6 milyar dolar masraf edilmiştir, bu büyük parayla 12350 km asfaltlama yapılmıştır. Afganistan'da son 15 sene içinde ulaşım sektörü de yolsuzluktan nasibini almıştır. 6 milyar dolar ile sadece 12350 km asfaltlama yapılabilmiş, o da son derece

kalitesizdir. Asfaltlamalar 2-3 sene içinde tahrip olmaktadır. IMF'nin 2014 raporuna göre Afganistan yollarının %80'i uluslararası standartlara uygun değildir (IMF, 2014). Afganistan karayollarının toplam uzunluğu 42150 km'dir. Bunun 12350 km asfaltlanmış geri kalanı stabilize (Oturturulmuş) yollardır. Afganistan'ın iktisadi kalkınması için şehirlerarası yolların asfaltlanması çok önem arz etmektedir. 2001 sonrası büyük yatırımlara rağmen şehirlerarası yollar standartlaştırılmamıştır. Afganistan'ın kalkınması, Orta Asya ve Avrupa pazarına ulaşması için 30 bin km asfaltlanmış yola ihtiyacı bulunmaktadır. 2001 sonrası Afganistan en iddialı projelerden bir tanesi 16 ili birbirine bağlayan çevre yoludur. Afganistan'ın çevre yolu projesi veya Afganistan'ın 16 ili birbirine bağlayacak yaklaşık 3360 km çevre yolunun uzunluğu. Kabil Kabil, Parwan, Baghlan, Samangan, Belh, Sheberghan, Maimana, Badghis, Herat, Farah, Helmand, Kandahar, Gazne ve Vardak illerini geçtikten sonra tekrar kabil'e bağlayan yolun yaklaşık %80'i tamamlanmış, kalan kısmı da bu yılın sonuna kadar bitirilmesi hedeflenmektedir. 2001 sonrası Kabil'i diğer 3 önemli vilayete bağlayan karayolları da asfaltlanmıştır. Bunlar Kabil-Kandahar, Kabil-Mezar i Şerif ve Kabil-Celalabat'tır.²

Demiryolu Afganistan'da yeni bir olgudur. Birçok kişi demiryolu ile aşına değildir. Aslında Afganistan'da demiryolu tarihi Şah Amanullah Han saltanatına dayanmaktadır (Shams, 2014). Nasıl ki 35 yıllık savaş birçok iktisadi ve içtimai alt yapıyı çökerttiyse, demiryoluna da ciddi zarar vermiştir. 1974 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği iki km'lik demiryolu yapmış, savaşlardan dolayı tahrip olmuştur. Bunun gibi Davud Han da beş yıllık kalkınma planına demiryolu yapımını ele almış, 1975 yılında Fransız sarfiril şirketiyle ihale imzalanmış, ama maalesef Rus yanlı sosyalist kişilerin kanlı darbesi demiryolu yapımına izin vermemiştir (Shams, 2014).

Taliban rejiminin devrilmesinden sonra demiryolu sektöründe de değişimler ve gelişmeler başlamıştır. İlk gelişme Bakanlar kurulunun onayıyla 2010 yılında Devlet demiryolları genel müdürlüğü kurulmuştur. Bu kurum kurulduğundan bu yana yabancı danışmanlarla birlikte Afganistan demiryolu harikası çizimi için iptidai araştırmalarına başlamıştır. 2011 yılında 75 km'lik demiryolu Özbekistan Termiz ilinden Mezar i Şerif Hayratan gümrüğüne kadar yapımı tamamlayarak açılışı yapılmıştır. 2010 Devlet demiryolları genel müdürlüğü kurulduktan sonra birçok ülkede konferanslar düzenlenmiş 100'den fazla elemanı ülke dışına eğitim ve seminere göndermiş ve halen de 30 kişi mesleki eleman Tacikistan'da mesleki eğitim görmektedir (Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, 2016).

² İnternet: <http://geo-of-afg.blogfa.com/post/16> adresinden 02 Mayıs 2016'da alınmıştır.

Afganistan 2013 yılında resmen uluslararası demiryolları birliğine (CAREC)³ üye olmuştur (CAREC, 2013). Demiryolu sektöründe en önemli gelişme de 2016 yılında olmuştur. Turgandi ile Herat havaalanı kadar 200 km'lik demiryolu Teknik çalışmaları ihalesi Kanadalı Kana Ril şirketiyle imzalanmıştır. Teknik çalışmalar bir yıl sürecek, çalışma bittikten sonra Asya Kalkınma bankasının vereceği kredi ve İtalya devletinin 400 milyon Euro yardımıyla yapımına başlanacak.

2001 sonrası havayolu sektöründe kaide değer dönüşümler olmuştur. 4 büyük ilde (Kabil, Kandahar, Herat ve Mezar i Şerif) uluslararası standartlara uygun terminal yapılmıştır. 4 tane havaalanı tadilatından geçmiş ve 12 tane yeni yerel havaalanı yapılmıştır (Ulaştırma Bakanlığı, 2015).

2001 sonrası havayolları sektöründe iki tane yerel şirket faaliyete başlamıştır. Bunlar Kam Air ve Safi Air'dir. Bunun dışında birçok yabancı şirketler de Afganistan için sefer düzenlemektedir. THY da 2011den beri Afganistan'ın iki noktası Kabil ve Mezar i Şerif'e sefer düzenlemektedir. Anadolu Ajansının haberine göre Türk Hava Yolları (THY)'nin 2011 yılından itibaren başlattığı Afganistan seferlerinde, geçtiğimiz yıl içinde 60 bin yolcu taşıdı. Uzun yıllardır Afganistan'da yaşanan çatışmalar, THY'nin en zor seferlerinin gerçekleştirilmesine neden oluyor. Kabil'e haftada 7, ülkenin kuzeydeki Mezar-ı Şerif şehrine ise 3 uçuş gerçekleştiren THY, bugüne kadar 200 bin yolcu taşıdı. Yapılan açıklamada, THY geçtiğimiz yıl taşınan 60 bin yolcunun 50 binini Kabil'den, 10 binini de Mezar-ı Şerif'ten taşıdı.⁴

2001 öncesi Afganistan'da hiçbir GSM şirketi mevcut değildi. Son 15 sene içinde birçok yabancı yatırımcı haberleşme alanında 2,2 milyar dolar yatırımlar yapmıştır. Bugün Afganistan'da 6 tane GSM şirketi hizmet vermektedir. 31 milyonluk nüfusun 24 milyonunu cep telefonuna sahiptir. Teknoloji bakanlığının son yayınladığı rapora göre nüfusun 2,4 milyonu internet kullanmaktadır.

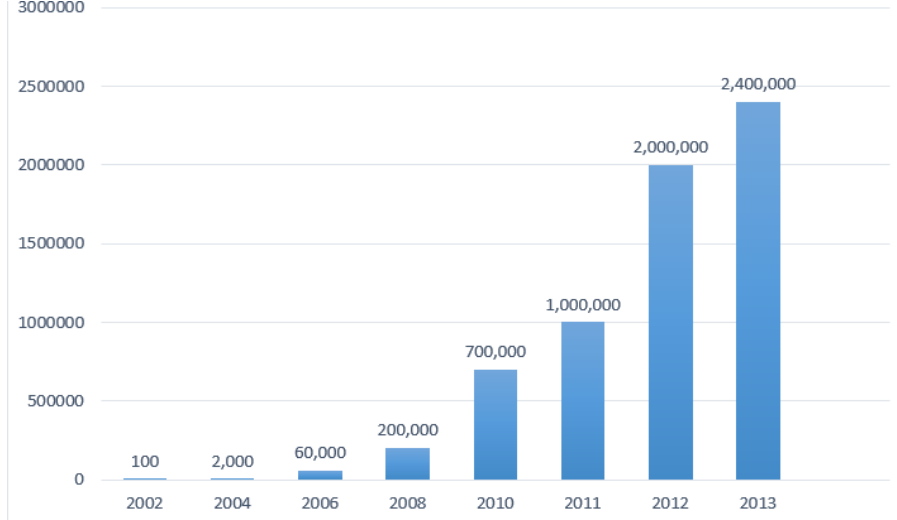
Çizelge 7. Afganistan iletişim raporları, 2015

GSM Aboneleri	24,154.608
GSM Aktif aboneleri	18,791.237
3G Aboneleri	1,859.976
CDMB Aboneleri	295.078
Sabit Hat telefonları	105.310
Yatırım	2,252,686,684.64
İstasyonlar	6.319
Nüfus örtülü	%89

³ CAREC: Uluslararası Demiryolları Birliği

⁴İnternet: <http://aa.com.tr/fa> adresinden 12 Mayıs 2016'da alınmıştır.

Kaynak: İletişim ve Teknolojik Bakanlığı, 2015

Şekil 5. İnternet kullanıcıları

Kaynak: İletişim ve Teknolojik Bakanlığı, 2015

2.4. 11 Eylül Saldırısı sonrası Reel Ekonomi ile ilgili Göstergeler

2001 öncesi ve özellikle Taliban döneminde tam bir ekonomiden ve ekonomikten sistemden bahsetmek çok güçtür. 2001'li yıllarında Afganistan, gelişmemiş bir altyapısı olan, dünyanın en fakir ülkelerinden biriydi; gaddar, totaliter bir rejim ile yönetilmekteydi; kuraklık tarımsal dayanaklarını önemli ölçüde yok etmişti; ekonomisi altüst olmuştu ve on yıllarca sürmekte olan savaşlar ardında kırık ve kanunsuz bir ulus bırakmıştı.

Ancak son 15 yılda olan kalkınma girişimleri gelecek için ümit kaynağı olmaktadır. Helen de bazı bölgelerde sürmekte olan şiddet, güvensizlik ve birçok sektörde olan zorluklara rağmen umut verici işaretler bulunmaktadır. Afganistan şu anda hassas bir ülke olmakla birlikte Teröre Karşı güçlü bir savaş vermektedir. 2001 sonrası Hükümet ve müttefik ülkeler ise ülkenin uzun süredir ihmal edilen bölgelerine barış ve nizam elini uzatmaya çalışmaktadır. 2001 yılında 2 milyar dolar olan GSYH'miz 2016 yılında 28 milyar dolar olmuştur. Afganistan ekonomisi 2002 ile 2012 yılları arasında ortalama %9 büyümüştür. Son 4 senedir yabancı güçlerin çıkmayla büyüme %2'ye gerilemiştir.

Çizelge 8. Afganistan'da GSYH büyümesi (yıllık%)

20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15

0,	9,	8.	1.	11	5.	13	3.	21	8.	6.	14	4.	2.	1.
9	1	4	1	.2	6	.7	6	.0	4	1	.4	2	2	8

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2015

Çizelge 9. Afganistan'da GSYH (Cari Milyar ABD \$)

20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
2.4	4.1	4.5	5.2	6.2	7.0	9.8	10.	12.	15.	17.	20.	20.	20,	28,
6	3	8	9	8	6	4	19	49	94	87	51	31	8	21

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2015

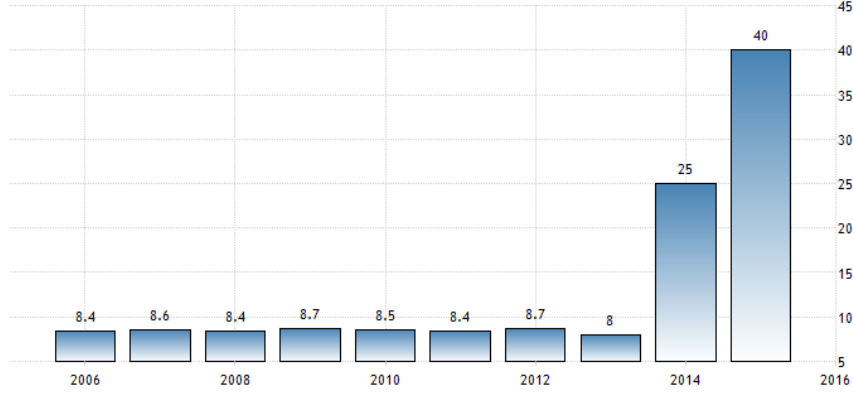
2001 yılında kişi başına düşen ortalama gelir 115 dolar idi. 2016 yılında 800 doların üzerindedir. Taliban döneminde enflasyondan bahsetmek heves olur. Çünkü tüm bakanlıkları mollalar yönetiyordu. Çoğu ekonomi ilminin alfabesini bilmiyor. Bu yüzden Taliban dönemiyle ilgili güvenilir istatistik bilgi bulunmamaktadır. 2001 öncesi enflasyon üç haneliydi. Merkez bankasının 2014 raporuna göre enflasyon oranı (Tüketici fiyat endeksi) 4,6'dır.

Çizelge 10. Afganistan'da Kişi başına GSYİH (Cari ABD \$)

20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15
11	18	19	22	22	27	37	37	45	56	61	68	66	69	81
5	6	8	0	5	5	4	7	1	1	4	8	5	5	4

Kaynak: World Bank, World Development Indicators, 2015

Son 15 sene içerisinde Afganistan kalkınması için çok ciddi atılımlar olduysa da Afganistan halkı hala birçok ekonomik zorluklarla karşı karşıyadır. Afganistan ekonomisinin en büyük iki sıkıntısı işsizlik ve yoksulluktur. Afganistan halkının %40 işsiz ve %36 yoksuldur (Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, 2015).

Şekil 6. 2006-2015 yılları arası Afganistan'da işsizlik oranı

Kaynak: Afganistan İktisat Bakanlığı, 2015

Şu da bir gerçektir Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasının, uluslararası koalisyonun güçlü bir desteği olmadan gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Bu nedenle uluslararası koalisyonun desteğinin alınması için birçok konferans düzenlenmiştir. 2008 yılı Haziran ayında düzenlenen Paris Konferansı'nda ANDS-Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi kabul edilerek, finansmanı için 20 milyar ABD Doları parasal destek sağlanması konusunda mutabakata varılmıştır.

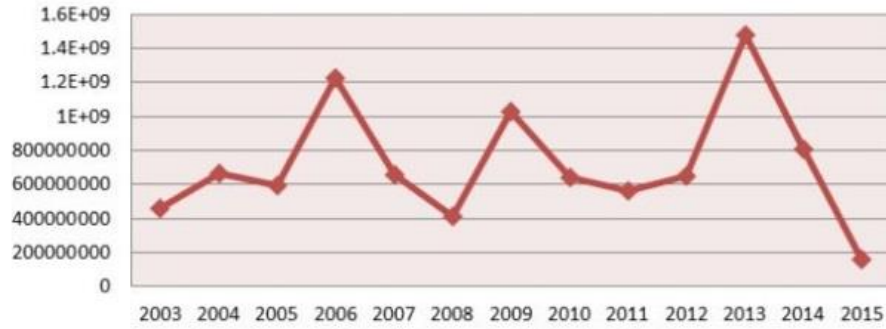
2.5. Afganistan'ın Mevcut Ekonomik Durumu

2001 ABD'nin müdahalesi sonrası Afganistan ekonomisinin geleceği için 2012 yılına kadar umut verici gelişmeler olmuştur. Afganistan ekonomisi 2001-2012 yılları arası ortalama %9 büyümüştür. Ne yazık ki son dört yıldır ülke ekonomisi çok ciddi kötü sinyaller vermektedir. Bunun en büyük nedeni yabancı güçlerin ülkeden çıkması ve dış yardımların azalmasıdır. Üzülerek belirtmek gerekir ki Afganistan ekonomisi 2012'e kadar dış yardımlarla büyümüştür. Merkezi hükümet ve müttefik ülkeler tarafından Afganistan'ın kendi ekonomik potansiyelini hareketlendirmek ve kendine yetecek duruma getirmek için hiçbir ciddi adım atılmadı. Ülke ekonomisi için hep kısa dönemli politikalar üretildi. Altyapı için olması gerektiği kadar yatırım yapılmadı. Yapılan yardımlar, yardım eden ülkelerin kendi kurumları (İNCU) aracılığıyla masraf edilmeye çalışıldı. İNCU'lar da deyim yerinde ise kuyu yapılması gereken yerde tuvalet, tuvalet yapılması gereken yerde havuz yaptılar. Durum böyle olunca 15 yıl geçmesine ve milyarlarca yardıma rağmen Afganistan hala dünyanın 10 fakir ülkeden bir tanesidir (Dünya Bankası, 2015).

Son dört yıldır Afganistan ekonomisi çok zor günler geçirmektedir.

Bu yıllarda ülke ekonomisi ortalama %2 büyümüştür (Afganistan İstatistik Kurumu). Afganistan ekonomisi 2015 yılında çok düşük bir performans sergileyerek %1,8 büyüme göstermiştir (Dünya Bankası, 2015). Bu da yoksulluğun artması anlamına geliyor. Çünkü Afganistan halkının %36'si yoksul ve %38'i işsiz ve nüfus büyüme oranı da %3'tür (Afganistan İstatistik Kurum). Afganistan'ın yoksulluğu azalması için en az %6 büyümesi gerekmektedir. %2'lik büyüme demek, ülkede yoksulluk ve işsizliğin artması demektir. İMF ve Dünya Bankasının tahminlerine göre Afganistan ekonomisi 2016 yılında da en yüksek %4 büyüleyebilecek. Yapılan bir araştırmaya göre Afganistan gibi az gelişmiş ülkelerin %6 büyümesi için yıllık en az 10 milyar dolar özel kesim ve alt yapıya yatırım yapılması gerekmektedir. 2016 yılında 10 milyar dolar yabancı sermayenin ülkeye girmesini beklemek çok abes olacaktır.

Üzülerek söylemek gerekir ki son dört yıldır ülkeden beyin göçü ve sermaye kaçıışı yaşamaktadır. Afganistan Yatırım Destek Ajansı'nın (AİSA) araştırmasına göre 2015 yılında Afganistan'da yatırımlar %30 azalmıştır. AİSA'nın araştırmasına göre, 2011 yılından bu yana Afganistan'da yatırım miktarı azaldığını göstermektedir. Yatırımların azalması ve sermaye kaçıışının en büyük nedenleri güvensizlik, savaşın devam etmesi, iş adamlarının mafya grupları tarafından kaçıırılması, gümrüklerde ve vergi ofislerinde olan büyük yolsuzluklar, lisans almanın uzun bir süreç olması, bürokratik işlemlerin uzun olması ve uzun vadeli kredi erişiminin eksikliği (AİSA, 2015).

Şekil 7. Afganistan 2003-2015 yıllar arası özel yatırım süreci

Kaynak: Afganistan yatırım destek ajansı, 2015

Bunun yanında Afganistan 2015 yılında çok ciddi beyin göçünü yaşadı. Afganistan Mülteciler Bakanlığının son raporuna göre 2015 yılında 250 bin Afganistanlı 44 gelişmiş ülkelerde sığınma başvurusunda bulundu. BM mülteciler yüksek komiserliğinin Şubat 2016'da yayınladığı rapora göre 2015 yılında bir milyon mülteci kaçak yoldan Avrupa ülkelerine geçiş yapmıştır. Bu rakam 250 binini Afganlar oluşturmaktadır. 2015 yılında en az

4 bin insan denizlerde boğularak can vermiştir, ölenlerin %20'si Afganlardan oluşmaktadır (UNHCR, 2016).

Afganistan yetkilerin belirttiğine göre gençlerin Avrupa ülkelerine kaçışının nedeni sadece ekonomik sıkıntılar değil. Kaçışın en büyük nedeni can güvenliğinin olmamasıdır. 2014 yabancı muharip güçlerin çıkmasıyla birlikte terör örgütü Taliban, saldırılarını artırmış ve Afganistan toprağının %30'ünün elde etmiştir (SİGAR, 2015). Yabancı muharip güçlerin ülkeyi terk etmesinden sonra terör örgütü Taliban en büyük zaferini Temmuz 2015 yılında kunduz ilini işgal ederek elde etmişlerdir. Kunduz ili Taliban tarafından işgal olduktan sonra halkın ülkenin geleceği hakkında endişeleri artmış ve gençler Avrupa ülkelerine kaçmaya başlamıştır. Eklemek gerekir ki 250 bin resmi bir rakamdır, gayri resmi 400 binden fazla bir rakam telaffuz edilmektedir. Mültecileri savunan gönüllü hareketlerin yayınladığı gayri resmi rakamlara göre 2014'den bu yana 5000 Afgan denizlerde boğularak can vermiştir.

Afganistan ekonomi tarih boyunca üç haneli ve çift haneli enflasyon sıkıntısı yaşamıştır ve hala da yaşamaktadır. Afganistan yerel parası (Afgani) hiçbir zaman uzun dönemli istikrar dönemi yaşamamıştır. Afganistan hükümeti 2003 yılında yerel paradan 3 sıfır atarak istikrarı amaçlamıştı, ama ne yazık ki sonuç alamadı (Afganistan Merkez Bankası, 2004).

2013 yılında bir Amerikan dolar 50 Afgani karşılığında bozdururken şu an itibarıyla (18.05.2016) bir Amerikan doları tam 68,74 Afgani karşılığında bozdurulmaktadır.⁵

Çizelge 1. Verilerle 2015 yılı Afganistan ekonomik kalkınması

NO		
1.	Nüfus	28 Milyon
2.	Yoksulluk	%36
3.	İşsizlik	%40
4.	Büyüme	1.8
5.	Sağlıklı içme suya ulaşma	%36
6.	Elektrik kullanma oranı	%36
7.	Okuma yazma oranı	%34
8.	Bebek ölüm oranı	%9,8
9.	Ortalama yaş	64
10.	İthalat	8 milyar dolar
11.	Cep telefonu kullanma sayısı	24154608
12.	Bütçe	7,7 Milyar dolar
13.	İnternet kullanma sayısı	2,4 Milyon

⁵İnternet: <http://www.avapress.com/vdcamun0.49ney15kk4.html> adresinden 03 Mayıs 2016'da alınmıştır.

14.	Demir yolları	2400000
15.	Asfaltlanmış yollar	75 km
16.	GSYH	3360 km
17.	Kişi başına düşen gelir	28 milyar dolar
18.	Enflasyon	846 dolar
19.	Para birimi değeri	1 dolar=68 Ags
20.	Okula gidemeyen sayısı	7 Milyon
21.	Okula giden sayısı	8781619
22.	Kız oranı	%39
23.	Kamu Üniversite sayısı	34
24.	Özel Üniversite sayısı	101
25.	Bay Üniversite öğrenci sayısı	208009
26.	Bayan Üniversite öğrenci sayısı	53281

Afganistan ekonomisinin tüm bu zorluklarının yanında uzun dönemde Afganistan halkı için umut ve ışık olabilecek enerji alanında 3 tane önemli bölgesel proje 2015 yılında açılışı yapılmıştır. Bunlar TAPİ, TUTAP VE CASA 1000'dir.

TAPİ, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğalgaz boru hattının adıdır. Dünya'nın en zengin 4. doğalgaz kaynaklarına sahip olan Türkmenistan (Laçiner, 2006) doğalgazını Afganistan üzerinden Güney Asya ülkelerine satmaya kararlı davrandı. Bu çerçevede Aralık 2015 yılında dört ülke (Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan) devlet başkanlarının katılımıyla TAPİ projesinin açılışı yapıldı.

TAPİ projesinin toplam uzunluğu bin 735 km varacak ve boru hattının 200 km'lik hissesi Türkmenistan'da, 735 km'si Afganistan'da ve 800 km'si Afganistan'dan geçerek Hindistan sınırındaki Fazlika kasabasına ulaşacak. TAPİ doğalgaz boru hattının hacminin yıllık 33 milyar metre küp iletim kapasitesinde olması planlanıyor. Proje kapsamında yapılacak harcamalar 10 milyar doları bulacak.

Afganistan elektrik temini için ikinci en önemli proje de TUTAP'dır. TUTAP projesi, 500 kilovat elektrik Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan ülkeleri Afganistan'a satacak. Bu projenin 2018 yılına kadar tamamlanması bekleniyor. Bugünlerde bu projenin geçiş güzergâhı için hükümet yetkilileri ve halk arasında ciddi ihtilaf yaşanmaktadır. İlk alınan plana göre TUTAP'ın geçiş güzergâhı merkezi iller olan Bamyan ve Meydan Verdek olacaktı. Sonradan Alman şirketi ve Enerji kurumunun istediğiyle kabinenin onayından sonra Geçiş güzergâhı Salang olarak değişti. Bu da Bamyan ve Meydan Verdek halkının tepkisine sebep oldu. TAPİ'nin 2019 yılında tamamlanması bekleniyor.

Üçüncü önemli bir proje de Kasa bin (CASA 1000) projesidir. CASA 1000 Tacikistan ve Kırgızistan'ın 1300 kilovat elektriği Afganistan

üzerinden Pakistan'a geçecek. Bu miktardan 300 kilovat elektriği Afganistan devleti kullanabilecek. Bu projenin açılışı 6 Mayıs 2016 yılında Tacikistan, Kırgızistan ve Afganistan devlet yetkilerinin katılımıyla yapılmıştır. Yetkilerin belirttiğine göre bu projeden Afganistan hazinesine yıllık 450 milyon dolar girecek. Projenin 2018 yılına kadar bitmesi bekleniyor.⁶

3. Sonuç

Afganistan jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı tarih boyunca pek çok defa farklı güçlerin saldırı ve istila girişimlerine sahne olmuştur. Örneğin, 19. yüzyılda büyük Britanya, 20. yüzyılda SSCB ve nihayet 21. yüzyılda ABD liderliğinde Batı ülkeleri bu ülkeyi istila etmiştir.

İlk başta şunu bilmemiz gerekir ki Afganistan, Avrasya bölgesinin güneydoğu ucunun önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Bu nedenle Afganistan'ın jeopolitik önemi, Avrasya coğrafyasına hâkim olmak isteyen büyük ve bölgesel güçlerin hedef ve kontrol altına tutmak bir coğrafi bölge olarak değerlendirilir.

11 Eylül saldırısı bıraktığı canı ve mali tahribatı kadar, siyasi etkileri de çok geniş ve büyük olmuştur. 11 Eylül saldırısı en çok Afganistan'ı etkilemiştir. ABD'ye yönelik 11 Eylül 2001'de gerçekleştirilen terörist saldırılar, gerek ABD'yi gerek uluslararası toplumu çok derinden etkilemiştir. Söz konusu uçakları kaçırarak on beşi Suudi Arabistan, ikisi Birleşik Arap Emirlikleri, biri Lübnan ve bir diğeri de Mısır uyruklu eylemcilerin, yetkililerden herhangi bir talebi olmamıştır.

Sonuç itibarıyla ABD ve müttefikleri saldırıdan El- Kaide lideri Usame Bin Ladin'i sorumlu tutmuştur. ABD, Usame Bin Ladin'i Afganistan'da Taliban örgütü barındırıyor bahanesiyle Afganistan'a girdi. 2001 ABD'nin müdahalesi sonrası Afganistan birçok alanda değişimler ve dönüşümler geçirdi. Bu dönüşüm alanlarından biri de ekonomik kalkınma alanıdır. Tabii ki ekonomik kalkınma kolay ve hızlı olacak bir süreç değildir. Bunun alt yapısının ve Sosyo- politik ve ekonomik şartların olması lazımdır. Biz de ülkenin Sosyo-politik ve ekonomik durumunu göz önünde bulundurarak 2001 ABD'nin müdahalesi sonrası Afganistan'da kısmen de olsa ekonomik kalkınma dönüşümün gerçekleştiği kanaatindeyiz.

Zira Afganistan 2001 öncesi (1996-2001) belki de dünyanın en vahşi örgütü olarak tanımlanabilen Taliban örgütü tarafından yönetilmekteydi. Onların yönetiminde Ekonomi, ekonomik sistem ve ekonomik kalkınmadan bahsetmek çok güç hatta imkânsızdı. Çünkü Ülke kendini molla (Din Hocası) olarak tanımlanan bir grup tarafından yönetilmekteydi. Hâlbuki

⁶İnternet: [http://8am.af/1395/02/23/afghanistan-revenue-power-kasa-1000/adresinden 09 Mayıs 2016'da alınmıştır.](http://8am.af/1395/02/23/afghanistan-revenue-power-kasa-1000/adresinden%2009%20Mayıs%202016'da%20alınmıştır)

onların mutlak çoğunluğu siyasi ve ekonomi ilminin alfabetini bile bilmiyorlardı. 2001 öncesi Afganistan dünyanın en fazla mayın döşenmiş ülkesiydi. Taliban döneminde kızlar okula gidemiyordu, Kadınların çalışması yasaktı ve çarşıya mahremi (Birinci derece akrabası) olmadan çıkmaları yasaktı. Hâlbuki kadınların eğitilmiş olup erkeklerle sosyal ve politik hayata katılmalarının bir ülkenin ekonomisi ve siyaseti için göz ardı edilmeyecek kadar önemli olduğunu biliyoruz. İşte kadınların evde hapis olmaları ekonomi çarkının bir ayağının sakat olduğunu anlamına gelmektedir. Ancak 2001 sonrası durum çok değişti. Zira ABD ve müttefiklerinin yardımı ve bizzat Afganistan halkının katkılarıyla birçok alanda büyük ilerlemeler oldu. Afganistan bölge ülkelerin içinde (Çin, İran, Suudi Arabistan ve Orta Asya Ülkeleri) en demokratik Anayasasına sahip oldu. Son 15 sene içinde ülkede 3 cumhurbaşkanlığı ve 2 parlamento seçimi yapıldı. Afganistan şu an itibarıyla genç bir demokrasiye sahip bir ülkedir. Devletin hâkim olduğu bölgelerde kadın ve kızlar hiçbir kanuni kısıtlama olmadan rahatça çalışabilmekteler. Parlamantonun üçte birini kadınlar oluşturuyor. Üç tane bakanlık kadın tarafından yönetilmektedir.

ABD girişinden sonra en çok da Eğitim ve ekonomik alanında reformlar oldu. Bugün Afganistan'da yaklaşık 9 milyon çocuk okula gitmekte ve bunun yaklaşık 4 milyonunu kız çocuklar oluşturmaktadır. Okul sayısı 2001'e göre 10 kat artış göstererek 16534'e ulaşmıştır. Bugün Afganistan'da 2001'e göre öğretmen sayısında çok ciddi artış olup 203148 öğretmen tedris etmektedir ki bunun %34'ünü bayanlar oluşturmaktadır. 2001'de üniversite öğrenci sayısı 7900 iken bugün 34 devlet üniversitesi ve 101 özel üniversitede toplam 261290 öğrenci eğitim görmektedir. 2001'den bu yana Amerika Birleşik Devletlerinin 48 milyondan fazla ders kitabının basılmasına ve 42 milyondan fazla ders kitabının dağıtılmasına vesile oldu.

2001 öncesi okuma yazma oranı %3lerde iken bugün Afganistan halkının %34 okuma yazma bilmektedir. 2001 sonrası 530486 yaşlı insanımız 19583 okuma yazma kurslarında okuma ve yazmayı öğrenmiştir. Şu anda da yaklaşık 20000 kursta yaşlılarımız okuma yazma eğitimi almaktadırlar. Aynı zamanda bu kurslarda binlerce kadınıımız mesleki kurslara katılarak meslek ve gelir sahibi olmuşlardır.

Afganistan'da son 35 yıldır sürmekte olan savaş nedeniyle, sağlık sistemi altyapısı ve kapasitesi büyük hasar görmüş. Ülkede kalifiye ve yetişmiş uzman doktor, hemşire ve yardımcı sağlık personeli açığı da bulunmaktadır. Son 35 yıldır süre gelen savaşlar nedeniyle yüzlerce doktor, hemşire ve sağlık personeli hayatını kaybetmiş ve binlerce sağlıkçı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. 2001 yılında Afganistan halkının sadece %8'i sağlık hizmetlerinden faydalanabiliyordu. Ülke, dünya genelinde en yüksek anne ölüm oranına sahipti. Sağlık hizmetlerin altyapısı yoktu. Taliban döneminde kadınlar serbestçe sağlık sektöründe çalışmıyordu. Kadınların

erkek doktorlara muayene olması yasaktı. Taliban döneminde hiçbir özel hastane mevcut değilken, bugün 170 tane özel hastane halka hizmet vermektedir. 2001 sonrası sağlık alanında da ciddi dönüşümler olmuştur. 2001'den beri ortalama yıllık bir milyar dolar sağlık alanında harcanmaktadır. Ama bu büyük harcamalara rağmen hala Afganistan'ın sağlık alanında çok ciddi eksikleri mevcuttur. Yolsuzluktan dolayı bu büyük yatırımlardan iyi bir verim alınamamıştır.

2001 sonrası ulaşım ve haberleşme en çok dönüşüm geçiren sektörlerden bir tanesidir. 2001 yılından önce Afganistan'da 3000 km asfaltlanmış yolu bulunmaktaydı. Tabii ki savaşımlardan dolayı bunun büyük çoğunluğu da tahrip olmuştu. Ancak 2001 sonrası ulaşım sektöründe 6 milyar dolar yatırım yapılarak 12350 km asfaltlanmış yol yapıldı. Afganistan'da son 15 sene içinde ulaşım sektörü de yolsuzluktan nasibini almış. Zira 6 milyar dolar ile sadece 12350 km asfaltlama yapılabilmiş o da son derece kalitesizdir. Zira Asfaltlı yollar 2-3 sene içinde tahrip olmakta ve yeniden para harcanarak yapılmaktadır. IMF'nin 2014 raporuna göre Afganistan yollarının %80'i uluslararası standartlara uygun değildir. Afganistan karayollarının toplam uzunluğu 42150 km'dir. Bunun 12350 km asfaltlanmış geri kalanı stabilize(Oturturulmuş) yollardır.

2001 öncesi Afganistan'da hiçbir GSM şirketi mevcut değildi. Son 15 sene içinde birçok yabancı yatırımcı haberleşme alanında 2,2 milyar dolar yatırımlar yapmıştır. Bugün Afganistan'da 6 tane GSM şirketi hizmet vermektedir. 31 milyonluk nüfusun 24 milyonunu cep telefonuna sahiptir. Teknoloji bakanlığının son yayınladığı rapora göre nüfusun 2,4 milyonu (%10'u) internet kullanmaktadır.

Son 15 sene içinde yaşanan tüm bu ilerlemelere rağmen Afganistan hala Asya'nın ikinci fakir ülkesi ve dünyanın ilk on fakir ülkesi içine girmektedir. Afganistan halkının %66'sı hala okuma yazma bilmemekte ve 6 milyon çocuğumuz (6 ile 18 yaş arası nüfus) okula gidememektedir. Öğrencilerin %50'si çadırlarda ders görmektedir. Bu durumlar bölgeden bölgeye ve şehirden şehre değişmektedir. Kabil Mezar- Şerif ve Herat gibi büyük şehirlerin merkezinde bu oran yok denecek kadar azdır. Bunlar genelde kırsal kesimlerde olur bunun yerinde okul ve sınıf eksikliğinden ötürü okullara iki üç vardiyalı şekilde çalışmaktadır. Öğretmen, doktor özellikle kadın Doktor, Ebe ve hemşire açığı çok yüksektir. Halkın %40'ı fakir ve işsizdir. Son dört senedir ekonomik ortalama % 2'lik büyüyecek çok düşük bir performans göstermiştir.

Özet olarak diyebiliriz ki 2001 yılında ABD ve Batılı müttefikleri terörü bitirme ve ülkeyi kalkındırma sloganıyla Afganistan'a girdi. NATO'ya üye olan ülkeler çoğu farklı sektör ve alanda hizmet vermeye başladı. Bundan dolayı Afganistan'daki ekonomik ve sosyo- kültürel gelişmeyi tek Amerika ve Avrupa'ya bağlayamayız. Türkiye, Hindistan,

İran, Almanya, İngiltere, Çin, Japonya, Fransa vb. ülkeler de bu yolda faaliyet ettiler. 15 sene geçmesine rağmen hala ülkede birinci gündem terör ve ikinci gündem de işsizlik ve fakirliktir. Hala Afganistan'da terör günlük 20 kişinin canını almaktadır. İşsizlik ve fakirlikten dolayı gençler ülkeyi terk etmektedir.

KAYNAKLAR

- Afganistan İktisat Bakanlığı, *Fakr Dar Afganistan. Afganistan'da Yoksulluk, Plan Yayınları*, 2015.
- Afganistan İstatistik Kurumu, *Afganistan dar Aynayı Amar. 'Afganistan İstatistik Aynası'*, Reyaseti Amar Yayınları, 2015.
- Afganistan Yatırım Destek Ajansı, *Yıllık Rapor*, AISA Yayınları, 2015.
- AHMETBEYOĞLU, A., *Afganistan Üzerinde Araştırmalar*, Tatav Yayınları, İstanbul 2002.
- BİLGÜ, O. - SARAY, M., *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Asam Yayınları, Ankara 1988.
- Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü, *Yıllık Rapor*, Bayındırlık Bakanlık Yayınları, 2016.
- Ebeler Uluslararası Federasyonu, *Afganistan'da Hemşire ve Ebe Eğitim Raporu*, IFM Yayınları, 2015.
- Emiri, A., *Tahavvulat-ı İktisadi Der Afganistan Az Sali (1978-2002), 1978-2002 Yıllar Arası Afganistan'daki Ekonomik Gelişmeler*, Meyvend Yayınları, Kabil 2004.
- Halatçı, Ü., 11 Eylül terörist saldırısı ve Afganistan operasyonunun bir değerlendirmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(7), 2006, s.80-98.
- İnternet: Da AfghanistanBank Raporu, <http://www.centralbank.gov.af/pdf/FinStmt20110320AfterAudit.pdf> adresinden 9 Nisan 2015'te alınmıştır.
- İnternet: Dünya bankası <http://www.worldbank.org/> adresinden 1 Mayıs 2016'da alınmıştır.
- İnternet: Dünya Sağlık Örgütü <http://www.who.int/en/> adresinden 19 Mart 2016'da alınmıştır.
- İnternet: <http://8am.af/1395/02/23/afghanistan-revenue-power-kasa-1000/> adresinden 09 Mayıs 2016'da alınmıştır.
- İnternet: <http://aa.com.tr/fa> adresinden 12 Mayıs 2016'da alınmıştır.
- İnternet: <http://www.avapress.com/vdcamun0.49ney15kk4.html> adresinden 03 Mayıs 2016'da alınmıştır.

- İnternet: UNDP <http://www.undp.org/> adresinden 26 Nisan 2016'da alınmıştır.
- İnternet: UNİCEF <http://www.unicef.org/> adresinden 23 Eylül 2015'te alınmıştır.
- İnternet: UNİCEF <http://www.unicef.org/> Adresinden 23 Eylül 2015'te alınmıştır.
- İstanbul Ticaret Odası, *Afganistan Genel Durum, Piyasa Yapısı Ve Piyasaya Giriş*. İTO Yayınları, İstanbul 2002.
- İstanbul Ticaret Odası, *Afganistan Raporu*, İTO Yayınları, İstanbul 2007.
- Karbalayi, M., "Sawad dar Afganistan. Afganistan'da Okuma". *Milli Eğitim Dergisi*, 8(12), 2015, s.54.
- Kaya, İ., "11 Eylül Saldırısı Ve Sonrası", *Stratejik Analiz*, 7(19), 2001, s.102-107.
- Kaynak, M., *Kalkınma İktisadı*, Gazi Kitabevi, Ankara 2014.
- Meshud, S., *Afganistan Der Neşib Ve Ferazhayi Buhran İktisadi. Afganistan Ekonomik Krizlerinin İniş Ve Çıkışları*, Yusuf Yayınları, Kabil 2013.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Yıllık Raporlar*, Milli Eğitim Raporları, Kabil 2013-2014-2015 s.24-35.
- ÖZEY, R., *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, Aktif Yayınları, İstanbul 2001.
- Polat, İ., "11 Eylül Terör Saldırısı Ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi", Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2006 (Yüksek Lisans Tezi).
- Raşid, A., *Taliban İslamiyet, Petrol Ve Orta Asya'da Yeni Oyun* (çev. Osman Akınay), Agora Kitaplığı, İstanbul 2001.
- Saedi, A., "Saderat ve Varedat Afganistan. Afganistan'da İhracat ve İthalat". *Ticaret Dergisi*, 6(32), 2014, s.45.
- Sağlık Bakanlığı, *Yıllık Raporlar*, Sağlık Bakanlığı Raporları, Kabil 2014 - 2015, s.27-41.
- Saray, M., *Afganistan ve Türkler*, Asam Yayınları, Ankara 2002.
- Shams, Y., "Durnamayı Khat Ahan Afganistan. Afganistan Demiryollarının Geleceği". *Ticaret Dergisi*, 7(24), 2013, s.47.
- Su ve Enerji Bakanlığı, *Yıllık Raporu*, Bakanlık Raporu, Kabil 2015, s.45.
- Swetnam, M. - Alexander, Y., *Bir Terörist Ağının Profili Usame bin Ladin*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Teknoloji Bakanlığı, *Yıllık Raporu*, Teknoloji Bakanlığı Raporu, Kabil 2015, s.24.
- Tunç, H., *Amerika'nın Irak Savaşı*, Harmoni Yayınları, İstanbul 2004.